

DIE GEDENSKRIF VAN ANNA ELIZABETH RETIEF

'n Handskrifkopie van die Gedenkskrif van Anna Elizabeth Retief, gehuud (i) Johannes Dewald Hattingh en (ii) Thomas Ignatius Jacobus Steenkamp, het in my privaatbesit gekom deur die bemiddeling van wyle meneer L. J. Rootman, Vlakplaas en vroeër Klein Uitschot, distrik Lichtenburg.

Hy het die verwaarloosde manuskrip gekry uit die boedelnalatenskap van Dewald Johannes Bodenstein van Taaiboschpan, eertyds distrik Lichtenburg en nou Delareyville. Dewald Johannes Bodenstein is op 27 Oktober 1885 op Mooirivier (Potchefstroom) gebore, en oorlede op 12 November 1949 (boedel 6011/49 Hooggeregshof, Pretoria). Sy vader word aan-gegee as Cornelis Johannes Bodenstein en moeder Elizabeth Magrieta. Klaarblyklik is hierdie Bodenstein verwant aan Cornelis Johannes Bodenstein (Boedel 2937, 1855, Staatsargief, Pretoria) wat van 1883 tot 1885 as vise-President van die Zuid-Afrikaanse Republiek gedien het. Laasge-noemde was gebore 4 November 1826 en gehuud met Margaretha Louisa, die dogter van Anna Elizabeth Retief by haar eerste man Dewald Johannes Hattingh. Margaretha Louisa Hattingh is op 17 Mei 1900 oorlede (Boedel 251, Hooggeregshof, Pretoria). (Sien ook *Die Afrikaner Familienaamboek*, deur J. H. Redelinghuys, bl. 34.)

Die Handskrif-kopie is geskryf op outydse vaalwit, kwarto-formaat masjiengedrukte en gelinieerde skryfpapier, in swart verblykte inkt en bestaan uit genommerde bladsye 4, 5, 8 tot 13, 16 tot 26. Daar ontbreek dus bladsye 1, 2, 3, 6, 7, 14, 15 en moontlik 27 en verder. Dit neem die vorm aan van 'n lang brief sonder die gewone afsluiting en handtekening van die skryfster.

In die publikasie *Die Dagboek van Anna Steenkamp* deur 'n paar Saamwerkers [Natalse Pers (Edms.) Bpk., Pietermaritzburg] word die volgende vermeld (bl. 8):

„F. R. Davel, die seun van haar oudste dogter Susanna Elizabeth wat in Graaff-Reinet agtergebly het, skryf: „Sy het daardie Gedenkskrif uitsluitlik vir my moeder met haar huisgesin bedoel. As kind en jongeling het ek dit dikwels gelees en omtrent 55 jaar gelede het ek 50 eksemplare daarvan laat druk en (die oorspronklike) deur onbedagsaamheid aan 'n neef van my gegee — ook 'n kleinseun van my ouma (Anna Steenkamp), genaamd Cornelis Bodenstein, destyds woonagtig in die distrik Pretoria. Hy het belowe om dit op Pretoria in die Museum te sit, sodat die opkomende geslagte kon sien wat die oumense verduur het met die Trek'.”

Hy vertel verder hoe hy herhaaldelik vrugtelose pogings aangewend het om die oorspronklike op te spoor en weer in besit te kry. Bodenstein, sê hy, is dood, en sy plaas gedurende die Boere-oorlog verwoes, en in die Museum is die Gedenkskrif nie.

Skrywer het self navraag by die Nasionale Kultuurhistoriese en Ope-lugmuseum in Pretoria gedoen en bevestig dat die oorspronklike brief

Geliefde Jannet, het is een slechte Present
 maar neem deze Slagregister voor u tot aan
 denken en geef het niet weg al is het zoo pijnlijk
 als van die Kolomp is wat verget waart
 sille van af kom stig is ken sille het by
 si vande ik ben u oude moeder Anna
 & Liesa bette Retuf Tans Wed. de Steenkamp
 ik Schrijf slag mij: kent maar de oime
 hand is ook al seven en tagtig jaaren

Handskrif van Anna Elizabeth Steenkamp (Nasionale Kultuur-
 historiese en Opelugmuseum, Pretoria).

Hooveel mattelblaed vergoten werd
 Zoo onnoetelen kinderen 95 vrouwen
 en 33 mannen hyn gevallen en in de
 onthaggelyke eeuwigheid gestort door
 de arsegeais van de blaeddarrstige keidenen
 uitgekonder onte dienstboden bedraeg
 het getal over de 400 Zielen. och! het
 was ondragelyk voor vleesch en bloed
 om den valgenden margin het
 schrikkelijke tooneel te aanschauen
 in een wagen vand men 50 dooden; het

Afdruk van Handskrif-kopie in besit van die skrywer.

No 9

Raffers ons aan Oorveernagting,
 waar in sovel mastel bloet vergoten werd twe hondert
 en nesele kinderen vyfenugentig vrouwen
 drie en dertig mans zyn quallen en in de ontsaglyke
 uinghijt gestort door de asegary van den bloed dorstige
 heijden zyt gesondert ons diens bodens bedroeg het
 getal over de vier hondert Selen, ag het was byna
 ondraaglyk voor vles en bloet om de volgend morgen

Afdruk van kopie, Vrystaate Argief, Bloemfontein.

twe hondert en nesele kinderen vyfenugentig
 vrouwen en drie en dertig mans zyn quallen
 in de ontsaglyke uinghijt door de bloed dorstige
 heijden zyt gesondert ons diens bodens bedroeg
 het getal over de vier hondert Selen, ag
 het was byna ondraaglyk voor vles en bloet
 om de volgend morgen de schrikkelijke toone
 te van schouwens en een wagen vent mit
 se dooden het bloed vloeyde van stryde
 het naast van den syt tot op den onbesiet
 velking ag hoe nauw en treuing was het
 om al de dooden en ghemesten te sien die
 gen de dag vlyngten wy wa et hondert na
 een ander lages tuschen doge ba en

Afdruk van Manuskrip Natalse Argief, Pietermaritzburg.

van Anna Steenkamp nie daar is nie. Gustav Preller erken ewe-eens dat die oorspronklike handskrif verdwyn het en dat hy sy weergawe oorgeeem het uit *De Volksstem*. (Sien *Voortrekermense*, Deel II, bl. 27.)

Dit is egter merkwaardig dat die handskrif in my besit uit dieselfde Bodenstien-familie kom soos hierbo aangedui. Tentatief gestel, wil dit vir my voorkom asof my handskrif-kopie nie die oorspronklike brief van Anna Steenkamp is nie, want dit eindig sonder 'n handtekening en soos volg: „Den 9 den Mei 1843 waren wij genoodsaakt Port Natal te verlaten. Het jaar 1847 zijn wij weer hier in de souvereiniteit aangekomen met ons tweede bezwaar om te zorgen voor ons bestaan.” (Einde van bl. 26.)

Preller verklaar in *Voortrekermense* (Deel II, bl. 27) dat die oorspronklike brief in 1843 te Pietermaritzburg deur Anna Steenkamp opgestel is vir haar kind en familie wat toe nog in die Kaapkolonie woonagtig was (en met Fracois Retief Davel getroud was). Die brief moes dan immers kort daarna per geleentheid aan die familie gestuur gewees het en dis onwaarskynlik dat dit aantekeninge sou bevat oor jare na 1843.

Ek het my manuskrip vergelyk met die manuskrip in die Argief te Bloemfontein (Fichardt-versameling, aanwinst 5.1-1931) wat volgens bewering 'n afskrif is wat Anna Steenkamp self op rype ouderdom gemaak het en wat aangevul is met gebeurtenisse wat na 1843 tot 1873 in die Vrystaat plaasgevind het.

Ook het ek my handskrif-kopie vergelyk met die manuskrip in die Natalse Argief te Pietermaritzburg, wat ook aangevul is met verdere gebeurtenisse tussen die jare 1843 en 1877 in die Oranje-Vrystaat, en wat soos beweer word, deur Anna Steenkamp op rype ouderdom self gemaak is vir haar seun Christiaan J. D. Hattingh, by wie sy oorlede is.

Hier volg 'n vergelyking van enkele sinne soos dit in die drie handskrifte lees, om die verskille in teks te beklemtoon asook om die taal te vergelyk met die oog op vasstelling van die ouderdom van elke teks in ooreenstemming met die geleidelike ontwikkeling van die Afrikaanse Taal. (A)

Verder word fotostatiese afdrucke van dieselfde gedeeltes van die teks in die drie handskrifte hier weergegee met die oog op handskrifstudie. Ook word Anna Steenkamp se handskrif hier weergegee soos dit verkry is van die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum in Pretoria uit 'n brief wat Anna Steenkamp self op sewe-en-tagtigjarige ouderdom geskryf het.

Ten laaste volg 'n woordelike weergawe van my handskrif-kopie sodat verdere navorsing in alle opsigte moontlik gemaak word (B). Die vorige publikasies soos hieronder aangedui van die Gedenkskrif van Anna Steenkamp, verdien ook aandag by sulke navorsing. (C)

A

<i>Eie manuskrip</i> 1:
<i>Natalse Argief</i> 2:
<i>Bloemfonteinse Argief</i> 3:

1. bastaarden die ons zeer brutaal
 2. bastaarden welke ons seer brutaal
 3. bastaa(rden) welke ons zeer brutaal
1. ontvingen zeggende dat zij het recht en den last hadden om ons
 2. ontving seggende dat zij reg en las hat om alles te
 3. ontvangen zeggende dat zý regt(en) last hadden ons alles te ontnemen
1. alles te ontnemen want die natie was reeds lang bekend as de
 2. ontnemen de nasie was reets lang bekend als de grootste
 3. en te ontroven wan(t) de natie is reets sedert lang bekend, als de
1. grootste roovers en kwaaddoeners en ook verlieten onze
 2. rovers en kwaaddoenders en ook verliet onse diensboden toen
 3. grootste ro(vers) en kwaatdoenders op de wereld, en ook verlieten ons ons(e)
1. diensboden ons derhalwe moesten onze dochters leiden en drijven
 2. moes de mijsjes lijden en drijven
 3. diensbodens, toen moes onse mýsjes al hoe wel sw(ak) genoodsaak de
1. om de wagens te vervoeren en het vee aan te jagen voor de
 2. om de wagens te vervoeren en het vee aan te jagen door
 3. wagens te lýjen en te dryven ja se(lf) het vee aan te jagen deur
1. onbetuigde naties ons gezelschap werd nog niet gevonden
 2. al de onbeteugelde nasies ons gesche'sschap werd nog niet
 3. al de ontbeteugelde nasies ons geselschap werd nog niet gevonde
1. wij waren maar nog met ons vier wagens alleen en met een zieken
 2. gevorderd wij waren maar nog met ons vier wagens alleen en
 3. wý waren maar nog met ons 4 wagens alleen en met een sieke man
1. echtgenoot dat was mij het zwaarste maar bleven maar welgemoed
 2. met een sieke man dat was voor mijn de swaarste maar wij bleef
 3. dat was voor mýn de swaarste maar wý bleef maar welgemoet en
1. hopende op betere dagen. Wij moesten nog twee soorten
 2. maar welgemoet en hoop op beter dagen wij moeten nog twe soorten
 3. hoop op beter dagen, wý moesten nog twee soorten van bastaarden
1. van Bastaarden doortreken de Coranas en Boesjesmans met
 2. van bastaarden doortrekken de koranners en de bossiesmans met
 3. doortrekken de k(oranners) en de Bosemans met
1. verlies van een gedeelte van onze paarden en beesten.
 2. verlies van een deel van ons paarden en beesten.
 3. verlies van een gedeelte onser paarden, en beesten,
1. Met blijdschap bereikten wij Rietrivier alwaar wij de eerste
 2. Met bleijtschap berijkte wij riet revier en daar vonden
 3. met blýtschap berýkten wý riet revier en daar vonden wý de
1. Christenen ontmoeten wij vonden
 2. wij de eerste wit mensen die wij sag op onse rijs wij vondt
 3. eerste witte mense die wý sag op onse rýs wý vont

1. de sporen van onzen voortrekkers nog niet. daar moesten wij
2. de sporen van onse voor trekkers nog niet; daar moes wij weer
3. de sporen van ons voor trekkers nog niet daar moes wý weer
1. weer twintig dagen blijven omdat mijn echtgenoot te ziek
2. 20 dagen blijven om rede dat mijn man te siek was om verder
3. 20 dage blyve om rede dat mýn man te siek was om verder
1. was om verder te rijden doch hij was nauwelijks beter of wij zetten
2. te gaan dog toen kwamen wij in een land dor sonder hout of mis
3. te ryden, dog hy was nouwlyk beter of wy trokken voort met onse
1. onzen reis voort met onze vierwagens en kwamen toen in een dor
2. waar het gras soo hoog stont dat wij noulijk de kinderen en het
3. vier wagen toen kwamen wý in een lant dor sonder hout of mis waar het gras soo
1. land zonder hout of mest waar het gras zoo hoog stond dat wij
2. vee konde vinden alhier had wij ook bitter koude en sware
3. hoog stont dat wý noulyks de kinderen en het vee konde vinden al hier hadden
1. nauwelijks de kinderen en het vee konden vinden. Hier hadden wij ook
2. regens eijndelijk kwamen wij bij den kaffers koning Marokka
3. wý ook bitter koude en sware regens. Eýndelyk kwamen wý bý den koning Marokka
1. bittere koude en zware regens. eindelijk kwamen wij bij den Koning
2. de kaffers kwam ons bij honderde te gemoet om singel de vier
3. en de kaffers kwamen ons by honderde te gemoet om singelden onse vier
1. Morak aan en de kaffers kwamen ons in honderten te gemoet en omsingelden
2. wagens geleyk twee muuren bij het sindelings huijs de koning
3. wagen gelyk 2 muren aan het sindelings huýs dat in het midden
1. onze vier wagens gelyk twee muren van het huis van den zendeling dat midden
2. Masoes met zijn dienaar ook de klerk van marokko kwamen ong
3. van de koning stat stont versuimde wy een wýnig en de groote koning Masoes
1. in des Konings stad stond. Hier verzuimden wij een weinig en de groote
2. wagens viesenteeren om te sien of wij geen slaven bij ons hat
3. met zyn dienaar en de klerk van marokka kwamen ons wagens viesenteure om
1. Koning Masoes met zijn dienaren en de klerk van Marak kwamen onze wagens
2. om ons die weer te ontnemen.
3. te sien of wy geen slaven bý ons heef om ons die te ontnemen.
1. onderzoeken om te zien of wij geen slaven bij ons hadden om ons die te ontnemen.

B

Afskrijf van bladsye 4 en 5 van manuskrip.

Bastaarden die ons zeer brutaal ontvingen zeggende dat zij het recht en den last hadden om ons alles te ontnemen want die natie was reeds lang bekend als de grootste roovers en kwaaddoeners en ook verlieten onze diensboden ons derhalve moesten onze dochters leiden en drijven om de wagens te vervoeren en het vee aan te jagen voor de onbetuigde natie, ons gezelschap werd nog niet gevonden wij waren maar nog met ons vier wagens alleen en met een zieken echtgenoot dat was my het zwaarste maar bleven maar welgemoed hopende op betere dagen. Wij moesten nog twee soorten van Bastaarden doortrekken de Coranas en Boesjesmans met verlies van een gedeelte van onze paarden en beesten. Met blydschap berekitten wij Rietrivier alwaar wij de eerste Christenen ontmoeten wij vonden de sporen van onzen voor-

trekkers nog niet. Daar moesten wij weer twintig dagen blyven omdat myn echtgenoot te ziek was om verder te rijden doch hij was nauwelijks beter of wij zetten onzen reis voort met onze vier wagens en kwamen toen in een dor land zonder hout of mest waar het gras zoo hoog stond dat wij nauwelijks de kinderen en het vee konden vinden. Hier hadden wij ook bittere koude en sware regens. Eindelijk kwamen wij bij den Koning Morak aan en de kaffers kwamen ons in honderden te gemoet en omsingelden onze vier wagens gelyk twee muren van het huis van (van) den zendeling dat midden in des Konings stad stond. Hier verzuimden wij een weinig en de groote Koning Masoes met zijn dienaren en de klerk van Morak kwamen onze wagens onderzoeken om te zien of wij geen slaven bij ons hadden om ons die te ontnemen toen wij Morak verlieten hadden wij weer zware moeilykheden door te staan wij konden geen weg vinden en dat was de oorzaak die wij herwaarts en derwaarts moesten

Afskryf van bladsye 8 tot 13 van manuskrip.

Zinkojala voorbij waren ontmoetten wij in de nabijheid van het groote Drakensgebergte den heer Piet Retief als hoofd van de eerste landverhuizen mijn ouden vader F. Retief en den Eerw. heer Smit. Dit veroorzaakte ons groote blydschap want nu hadden wij een persoon om bestaانبare wette uit te voeren een leraar om in Gods woord te onderwijzen den doop en het avondmaal toe te dienen. Zoodat onzen godsdienst bloeide elken Zondag en alla avonden openbare godsdienstoefening en dit maakte onze reis aangenaam ziende dat de Heer ons niet verlaten had. De heer Maritz was met een deel der landverhuizers vooruit gegaan maar wij vertrokken spoedig onder bevel van den heer Retief tot op den grooten Drakensberg en vandaar vertrok de heer Retief met vyf mannen naar den koning Dingaen om het land van hem te koopen of te ruilen hetgeen ook geschiedde. Ook moet ik u iets verhalen van Zinkojala die van roof en diefstal schuldig bevonden werd. Hij had zijn volk te paard en gewapend met geweren en gekleed naar Dingaen gezonden om beesten te stelen wij waren er niet mede bekend maar toen de heer Retief bij den koning kwam vroeg die hem of hij niet bevreesd was bij hem te komen daar hij zijn beesten gestolen had. De heer Retief antwoordde dat hij het niet had gedaan. Toen zeide de koning gij hebt op mijn volk geschoten zy zeggen het zyn de Maloenko de witte menschen die het gedaan hebben. Nadat de heer Retief zich verontschuldigd had onthaalde hem de koning zeer vriendelijk dit was geveinsdheid zoo als gij zien zult uit het geen hierop volgt. De heer Retief vertrok toen naar de Baai toen hij van den koning Dingaen vertrok gaf deze hem twee kapiteins en eenigen van zijn volk mede om te zien of er van zyn beesten bij ons of bij Zinkonjala waren. De heer Retief reed toen met de kaffers en een gedeelte van onze menschen gaf ze af aan de twee kapiteins om aan den koning te bezorgen. Met groot bezwaar kwamen wij het Drakensgebergte over en legerden ons voor de groote Dongola waar de afgewekenen onder den heer Maritz zich verzamelden. De Raad besloot toen nadat de heer Retief den koning overtuigd had van bovengemelde rooverij dat hij naar Dingaen moest gaan om van hem het land te verkrijgen hetwelk ook geschiedde. Hij vertrok van ons met 63 mannen en 3 kinderen buiten de achterryders. Toen de heer Retief bij den koning kwam gaf hij hem het land van Dongela tot aan Omzimwoeboe om niet omdat de heer Retief de beesten bij Zinkojala gehaald had volgens het kontrak dat bij de doodsbeenderen gevonden werd. Nochtans bewijst de vriendelijkheid van de wreede kaffers niets dan een wreede marteldood gepleegd op de arme menschen beginnend op den 11 den Februari. Op dien datum vermoorde Dingaen zes en zeventig man en den 17den Februari vielen de kaffers ons aan. Zes droevige nachten, waarin zoveel martelbloed vergoten werd 200 onnoozelen kinderen 95 vrouwen en 33 mannen zyn gevallen en in de ontzaggelijke eeuwigheid gestort door de assegaai's van de bloeddorstige heidenen uitgezonder dienstboden bedroeg het getal over 400 zielen. Ach!

het was ondragelijk voor vleesch en bloed om den volgenden morgen het schrikkelijke tooneel te aanschouwen in een wagen vond men 50 dooden; het bloed vloeyde van den naaf van de zeil tot op de velling af. Hoe naar en droevig was het toch om al de dooden en gekwesten te zien Den volgenden dag vluchtten wij naar elkander naar een ander lager tusschen Dongela en Bosmans rivier op een dorkop (Doornkop) De moord geschiedde tusschen Blaukrantz en Bosmansrivier met tien wagens toen het dag werd kwamen de kaffers bij ons. Wij hebben hen zo geschoten dat de rivier rood met bloed werd De rivier was vol en de kaffers moesten hand aan hand door het water sukkelen daarom zyn er zooveel van hen op dien dag gesneuveld. Ik wil u liever verhalen waarom de kaffers de menschen hebben vermoord in de eerste plaats was het ongehoorzaamheid De heer Retief had ons gezegd om bij elkander te blyven totdat hij terug kwam maar men zeide dat het vee te mager werd in het lager en dan ook maar dood gerust. Een gedeelte der mannen was op de Commissie terwyl het andere gedeelte naar de Drakensbergen was gegaan om hun familie af te helpen. Een andere partij was weg om buffels te schieten. Zoo vonden de kaffers de vrouwen en kinderen alleen slapende De heer Retief had ons gewaarschuwd en ook terug geschreven om bij elkander te blyven hij was onrustig Maar de moeylkheid met het vee en zulk een groot lager was ook de oorzaak van zijne aan Doornkop bij den heer Smit. Het was de plaats waar wij allen moesten blyven daar zijn de ook niet gekomen Den volgenden dag was de vlucht van de overgeblevenen daarheen te voet en te paard ook eenige wagens met gekwetsten. Onze Commandant G. Greijling had ons lager goed voorzien en versterk. Hij nam cok weer onzen schapen van de kaffers terug maar de beesten en paarden hadden de kaffers medegenomen daar de rivier vol was zoodat men er niet door kon gaan. De Commandant is toen maar vlytig aan werken gegaan om de dooden te begraven en de gekwetsten aan te rijden en te bezorgen. Aan alle kante zag men niet dan tranen en geweene bij geplunderde wagens met bloed geverfd verscheurde tenten en beddens zwangere vrouwen en kleine kinderen moesten een uur te voet loopen dragende het teeken van een haastige vlucht Ach! hoe afgemat en vermoeid was het kleine kindren en hoe akelig was het geborene kinderen verscheurd te zien door de moordadige kaffers. Toen de vrouwen bij ons kwamen vielen zij op hunne knieën en dankten God

Afskryf van bladsye 16 tot 26 van manuskrip.

en ons de overwinning geschonken heeft. Hun bende was gekleed en had de geweren van de menschen die zij vermoord hadden. De kaffers liepen ons storm. Ons lager was recht zwak voorzien van weerbare mannen. Een gedeelte was bij Maritz aan Dongela het andere was vooruitgegaan naar Port Natal zoo was onze macht slechts 2 Commandanten en 2 veldcornetten. Ruim 30 mannen waren bij ons op Drakensberg en een menigte werd vermoord met oom Retief zoo bestand het lager meer uit weduwen en wezen zoodat de kaffers ons konden dood trappen. Verbeeldt u nu eens in welke angst wij verkeerden een vrouw is maar zwak van aard. Toen wij de aanval des vyand zagen konden wij niet denken dat zoo weinig menschen de overwinning zouden kunnen behalen, maar de Heer heeft ons versterk en de vyand verzwak De kaffers liepen op ons aan in een kring tot byna onder schot. Vandaar kwammen zij met punten zoodat men genoodzaakt was achter elkander te loopen om hen weg te schieten. Wij hadden ons kanon zoo gesteld dat zij niet konden inbreken. De kaffers hielden ons twee dagen en twee nachten bezig en schoten gedurig op ons maar geen een onzer ontving een letsel van hunnen kogels terwyl een menigte hunner in den slag sneuvelde. Na dien gingen zij met een gezang weg en schoten nog enige "zarzies" zoo ver als wij hooren konden. Twee dagen hebben

onze mannen de vyanden achterna gezet om ons vee te berooven. De paarden echter waren te weinig en ook te zwak verhongerd in het lager om hen te achterhalen zoo dat zij verplicht waren om terug te keeren en de vyand het vee te laten behouden doch wij danken den Heer eenparig voor ons leven behalve met verlies van een man die bij zyn schapen vermoord werd en mijn getrouwe slavin. Na deze gebeurtenis trokken wij naar Dongela omdat de menschen onder Maritz den berg wilden uittrekken wegens gebrek aan alles. Wij bleven 6 maanden achter bij elkander. Dien tijd is uwe broeder F. M. Hattingh naar de binnenlanden gereden om een Commando en ook paarden te verzamelen ten einde ons vee weer den vyand te ontnemen want er was hondersnood onder degenen die de kaffers al het vee hadden ontnomen, doch wij hebben elkander geholpen totdat wij geheel van levensmiddelen ontbloot waren.

Ik ben ook weer hertrouwd met een onbekenden man Thomas Stenekamp Hy had 10 en ik 6 kinderen. Het viel mij zwaar om voor zoveel kinderen te zorgen. Het gevaar waarin wij leefden had mij daartoe gedrongen. De heer Maritz is overleden de heer Retief is vermoord en de heer Uijs is gesneuveld al onze opperhoofden zyn overleden en wij zyn als schapen zonder herder. Op den 10den November 1838 kwam mij zoon met zyn oom Andries W. G. Pretorius die toen met algemeene stemmen tot hoofd benoemd werd. Hij verzamelde toen een komando en trok tegen de kaffers op. Door Gods zegen kregen de kaffers de nederlaag waarin een menigte van gedood werd. Vijf onzer mannen zyn in dien slag gevallen. Na dien slag vertrokken wij in Januari 1839 van Dongela naar Port Natal. Ik moet u verhalen welk een zware ramp mij is wedervaren op deze weg. Den 20 ten vertrokken wij en den 28sten derselver maand werd mijn zoon F. M. Hattingh bij zyn vee door den bliksem gedood in den ouderdom van 28 jaar en liet een weduwe met twee kinderen na om zyn verlies te betreuen. Ach! wat een harde slag voor my en de familie. Hy werd door den dood weg gerukt. Hij was een vreedzame man door alle menschen geacht geeerd en betreurd doch de hand des Heeren doet wat goed is en bij den dood is geen aanneming des perzoon. Sedert wij hier aankwamen leefden wij nog een geheel jaar in lager en trof ons een droevig ongeluk. Op den 7den Augustus 1839 des avonds om 9 uur raakten onze huizen in het lager aan brand door 't aansteken van een kaars door een kleine meid. Sommigen waren alreeds naar bed gegaan toen het vuur uitbrak wij waren nog bezig om onze kinderen te leeren. Onmiddellijk kwam een geroep van kaffers en wij dachten niet anders dan dat de vyand het lager aan brand gestoken had. Zoodra het eerste huis in vlam stond raakten ook al de andere huizen aan brand. Het lager was voorzien met kruit en loot. De oude van ons had alleen 600 lb. kruit en al de andere huizen waren ook vol zoodat het zeer gevaarlijk was in het lager te blijven. Ik vlugte met mijn twaalf kinderen de poort uit tot in de eerste laagte daar ik bevreesd was voor het vuur en de gewaande kaffers. Verder konden myn beenen mij niet dragen. Daarna zyn de vrouwen mij gevolg. Ik bleef aldaar totdat het lager uitgebrand was. Wee degenen die door het vuur verbrand waren. Ook vertelden zij mij dat mijn man onder het getal was. Ik gevoelde mij toen zoo naar en ontsteld dat ik weinig bekommerd was over de boodschap. Het was voor mij of het onmogelijk was voor ons om ook ons leven te behouden. Het was als een voorbeeld van den dag des oordeels. Ik bracht mij deze woorden van den Apostel te binnen namelijk de Heere zal komen als een dief in den nacht in welken de hemelen in een gedruisd zullen voorbijgaan de elementen zullen branden en de aarde en de werken die daarin zyn zullen verbranden. Het akeligste nog in den donkeren nacht om te zien was toen het kruit aan brand raakte. Zoodra het gevaar voorbij was begaven wij ons weder naar het lager om den gekwetsten te helpen en de dooden te begraven. Toen het

eerste huis aan brand raakte waren er 10 mannen om het vuur te blusschen en toen de kruit aan brand sloeg werden er eenige gedood en anderen zwaar gekwetst. Een negotie wagen met veel kruit er op raakte ook aan brand twee mannen wilden het redden de eene werd dadelijk gedood de andere leefde nog een tijdje. De kruit wagen was in het midden van het lager Twee kinderen en twee kaffers werden verbrand in de huizen. Den anderen dag vonden wij negen dooden en twaalf gekwetsten in het asch. De hitte was dien avond zoo erg dat wij de dooden niet konden uithalen Het was een vreeselyke vuur. Daar was 4 wagens en 9 vet gezouten beesten als mede vet zeep zuiker koffie zout mielies pampoen en, enz. Het lager was kort te voren met alles voorzien wat men noodig had en de menschen hadden ook nog geld maar was toen alles in asch gesmolten Het was Tarka lager en men was toen nog reik In dat lager waren 18 huizen waarbij myn laatste behoorde Wij moesten den geheelen nacht zonder boven kleederen en zonder beddens bij het vuur zitten sommige vrouwen weenden bitter daar zij hunne mannen en kinderen zagen door het vuur verbranden en geen mensch kon hen uit het vuur helpen en de koude was zoo erg dat wij in de nabyheid van deze groote vuur moest houden om te zien wat ons overkwam Wij arme vrouwen en onze onnoozele kinderen hadden met de kaffer oorlog veel geleden door met koude te worstelen wegens angst voor onze vyanden voor namelyk als wij des nachts onder de paarden in het paarden lager moesten schuilen maar bij zulk een vuur te blyven waar zoo veel menschen in 't lager branden was noch erger en de nacht was bitter koud. Den morgen van den volgenden de hebben wij de beenderen in een deken gebonden en in een gat begraven er waren drie Stenekamps twee Potgieters en van de Venter twee kinderen en twee kaffers gedood. Twee Stenekamps waren zwaar gekwetst, ook mijn man. Hier kunt gij zien myn lieve kinderen met welke zware rampe ik op mijn reis te kampen had op reis van een jaar en acht maanden voor wij een huis of schermtje hadden of konden maken. Kort na die brand was de mazels onder ons waar door vele sterfgevallen plaats hadden Mijn oude man en ik hadden alleen voor 23 kinderen te zorgen wij hadden een groot getal bij elkander gebracht. Hy had 13 kinderen van zijn eers te vrouw en ik ook 13 van mijn eerste man Van hem waren al twee of drie en van mij ook drie door den dood weggenomen maar was het bedliggend getal groot om mede te sukkelen en door ons te worden geholpen zonder huis of tent. Sommige dagen was ik zoo zwak van de vermoeienis dat het byna ondragelyk was om het door te staan maar de Heer heeft mij kracht gegeven om te dragen wat mij opgelegd was omtrent twee maanden daarna woonden wij rustig en stil met al de omringende naties zoodat een ieder toch weer levensmiddelen konde verzamelen maar tot onze leed en droefheid werd de vrede weder gestoord en al onze droomen van geluk en voorspoed verdwenen. Op den 6den Mei 1842 kwam kapitein Smit aan die Baai van Port Natal. Den 25sten viel hy op ons aan Hij kwam langs den oever der zee met stukken kabel touwen om de assen zijner kanonwagens gedraaid Ook wil ik u verhalen hoe goed de Heer onzen mannen geholpen heeft want ondanks het verraad in den oorlog gepleegd en al het grof geschut tot ons gebruik vielen er slecht vyf mannen en twee werden door de kaffers vermoord. Vrouwen en kinderen werden naakt door de kaffers uitgetrokken en moesten in dien toestand vluchten. Erven en plaatsen werden door de wreede heidens verwoes en wederom veel vee van ons ontnomen zoodat wij door het onophoudelijke stelen der kaffers andermaal in armoede verviel. Op den 15 den Juli kwam de eerste Cloete te PieterMaritzburg en maakte toen met elf perzonen vrede en men bepaalde dien dag te wesen als feesdag van geluk voor ons en onze kinderen. Op den 9den Mei 1843 kwam de tweede Cloete alhier aan en heeft het geluk gegeven dat verdiende en gekochte grond is ontzegd. Dat is de vergoeding aan ons beloofd Maar

mijn lieve kinderen ik wil u ten slotte melden dat indien dit alles in zoo een treurige toestand blijft als het alreeds is dan zullen wij geheel geruïneerd worden en het is mogelijk dat gij na eenige maanden zeer weinig van uwe geslachten te Port Natal zult aantreffen om rede dat wij geheel verarmd zyn en toen wilden wij weer landwaarts trekken indien Gods ons de gezondheid schink.¹ Nadat de tweede Cloete by ons gekomea was met zijn schoone beloften van geluk is onze verdiende en gekochte grond ons ontnomen. Dit is de vergoeding ons beloofd. Den 9den Mei 1843 waren wij genoodzaakt Port Natal te verlaten Het jaar 1847 zijn wij weer hier in de souvereiniteit aangekomen met ons tweede bezwaar om te zorgen voor ons bestaan.

C

So vroeg soos September 1876 verskyn 'n vertaling van die oorspronklike *Gedenkskrif* in Engels in die *Cape Monthly Magazine* (No. 75, Deel XIII, pp. 180-187).

Van Zyl en Kie, Pretoria, die drukkers van die koerant *Land en Volk*, het dit in 1892 gepubliseer onder die titel *Gedenkschrift of Journaal van onzen Uittocht uit ons Moederland, tot aan Port Natal*. Die kopie vir hierdie publikasie is van C. J. Bodenstein van Lydenburg verkry. (Sien *Voortrekkermense* II, bl. 27 en *Natalse Pers se Dagboek*, bl. 8.)

In *De Volksstem*, Pretoria, publiseer Eugene Marais op 28, 29 en 30 Desember 1896 hierdie Gedenkskrif onder die titel *Herinneringen*, as byvoegsel van die half-weeklikse uitgawe.

In 1899 druk *De Volksstem* dit in brosjurevorm onder die titel *Uit Dagen van Stryd*.

Ook het dit in *Die Brandwag* verskyn en Gustav Preller publiseer dit in *Voortrekkermense*, Deel II.

Volgens Preller het al die latere publikasies die „Bodenstein-kopie” nagevolg. Elke redakteur het egter sy eie redaksionele veranderinge aangebring om die spelling en taal minder outyds vir die „moderne” lesers daar te stel.

1. Volgens Preller in *Voortrekkermense*, Deel II (bl. 48), hou die brief oorspronklik hier op en word dit dan geteken

U liefhebbende moeder en Grootmoeder
Anna Elizabeth Steenecamp gebore Retief.